

13. La vita nuova di Dante Alighieri / con traduzione italiana e note illustrazioni di Pietro Fraticelli (Opere minori di Dante Alighieri, Vol. 2). – Firenze: G. Barbèra, 1861. – 454 p.
14. La Vita nuova e Il Canzoniere di Dante Alighieri / commentati di G.-B. Giulliani. – Firenze: G. Barbera, 1863. – 477 p.
15. La vita nuova di Dante Alighieri. – Venezia: Tip. Antonelli, 1865. – 164 p.
16. La Vita nuova e Il Canzoniere di Dante Alighieri / commentati di Giambattista Giuliani. – Firenze: Successori Le Monnier, 1868. – 412 p.
17. La vita nuova di Dante Alighieri / con introduzione, commento e glossario di T. Casini. – Firenze: G. C. Sansoni, 1885. – 229 p.
18. La vita nuova (La Vie Nouvelle) par Dante Alighieri / traduction acompagnee de commentaries par Max Durand Fardel. – Paris, 1898. – 218 p.
19. La vita nuova di Dante Alighieri / ed. with introduction, notes, and vocabulary by K. McKenzie. – Boston - New York – Chicago: D.C. Heath & Co., 1922. – 172 p.
20. Minnis A. Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages. – University of Pennsylvania Press, 2009. – 368 p.
21. Minnis A. Translations of authority. – Cambridge University Press, 2009. – 272 p.

УДК 8.102/1

*Зарецька О.О.*  
*(Київ, Україна)*

### **ДИСКУРС ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ** *(за матеріалами емпіричного дослідження)*

*У роботі представлено результати емпіричного дослідження уявлень дорослих людей різного віку про особистісний розвиток і зростання. Об'єктом аналізу були наративи, породжені опитуваними у відповідь на анкету. Особливу увагу при проведенні аналізу приділено особистісному досвіду, його проявам у наративних практиках, рефлексивному переосмисленню досвіду людиною під час породження наративу, а також доміантним якостям особистості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання. Виявлено деякі гендерні відмінності у наративах особистісного розвитку і зростання, з'ясовано психологічні контексти породження наративів особистісного розвитку і зростання.*

**Ключові слова:** *особистісний розвиток, особистісне зростання, наратив, анкетування, особистісний досвід, наративні практики.*

*В работе представлены результаты эмпирического исследования представлений взрослых людей разного возраста о личностном росте и развитии. Объектом анализа были нарративы, порождённые анкетирруемыми в ответ на анкету. Особое внимание при проведении анализа уделено личностному опыту, его проявлениям в нарративных практиках, рефлексивному переосмыслению опыта человеком при порождении нарратива, а также доминантным качествам личности, проявившимся при осмыслении лич-*

© Зарецька О.О., 2011

ностного розвитку и роста. Выявлены некоторые гендерные особенности нарративов личностного развития и роста, а также психологические контексты порождения нарративов такого типа.

**Ключевые слова:** личностное развитие, личностный рост, нарратив, анкетирование, личностный опыт, нарративные практики.

*The paper presents the results of an empirical study of ideas of adults of all ages about personality growth and development. The narratives generated by respondents in response to the questionnaire were analysed. Particular attention was paid to the analysis of personality experience, its manifestations in narrative practices, reflexive rethinking the own experience while generating a narrative, as well as to the dominant personality features that appeared in personality development and growth comprehension. Some gender-specific properties of the narratives of personal development and growth were established, as well as psychological contexts of generating narratives of this type.*

**Key words:** personality growth, personality development, narrative, survey, personality experience, narrative practices.

Представлену роботу присвячено дослідженню індивідуального дискурсу дорослої людини щодо особистісного розвитку і зростання людини. В ході емпіричного дослідження було проведено анкетування дорослих різного віку, яке переслідувало ціль викликати у опитуваних породження нарративів, що втілюють уявлення дорослої людини про особистісний розвиток і зростання.

Значущість проблеми особистісного розвитку і зростання людини не викликає сумнівів, а можливості, які надає використання сучасних методів дослідження, зокрема, методів психологічної герменевтики і нарративної психології ([3], [4], [5], [6], [7], [8]), робить можливим глибоке занурення у багатство індивідуального досвіду конкретної людини. Незважаючи на інтерес сучасних дослідників до всього спектру проблем особистісного розвитку і зростання, уявлення дорослих з цього приводу ніколи не аналізувалися. Осмислення людиною свого індивідуального особистісного розвитку і зростання – тобто постановка проблеми в індивідуальній площині – ніколи не було предметом дослідження. Цим і визначається актуальність проведеної роботи.

В межах даного дослідження було вирішено не заглиблюватися у розведення особистісного розвитку і особистісного зростання – це окреме теоретичне питання (саме тому всюди використовується неподільна синтагма «особистісний розвиток і зростання»). В наші завдання не входило аналізувати і оцінювати особистісний розвиток і особистісне зростання самих опитуваних – тільки зміст породжених ними нарацій (анкетування спонукає аналіз і оцінку самими опитуваними як свого, так і взагалі особистісного розвитку і зростання людини).

#### **Методика дослідження.**

Для опитування було використано анкету з 4 питаннями:

- Чи вважаєте Ви, що особистість протягом життя людини змінюється?
- Якщо так, то що, з Вашої точки зору, змінюється в особистості?
- Як би Ви охарактеризували таке явище, як особистісне зростання?
- Як життєві обставини сприяють особистісному розвитку, а які, навпаки, не сприяють?

Анкета надавалася у письмовому вигляді, відповіді отримувалися здебільшого через електронну пошту, інколи на цьому ж аркуші паперу, зрідка (за бажанням опитуваного) – усно. Аналіз відповідей, що торкаються саме життєвих обставин особистісного розвитку і зростання, не представлений у даній роботі – йому присвячено кілька попередніх публікацій [1], [2].

У опитуванні взяли участь 50 дорослих, 55% з них – жінки. Основну групу опитуваних (53%) складають дорослі від 50 до 65 років (умовна назва «люди зрілого дорослого віку»), 15% відповідей дали «ранні дорослі» (до 35 років), 15% - дорослі середнього віку (35-50 років) і 17% люди старші 65 років («пізня дорослість»; найстарішому з опитуваних 88 років).

#### ***Аналіз результатів опитування.***

Відповіді на анкету чітко розділилися за ознаками:

- Готовність/неготовність опитуваного осмислити заявлену проблему у концептуальній площині (питання анкети спонукають до цього);
- Наявність/відсутність в уявленні опитуваного хоча б якихось смислів відносно особистісного розвитку і зростання і, відповідно, наявність/відсутність самої теми в його «психологічній ситуації», нерелексованість подій, фактів, ситуацій свого життя у цій площині;
- Готовність/неготовність опитуваного вербалізувати, текстуалізувати чи просто відкрити експериментатору своє бачення проблеми.

За *формою відповіді* далеко не завжди відповідали тому, що прийнято вважати наративом [3], [7], [8]. Було отримано відповіді 3 типів:

1. Достатньо коротка відповідь на питання анкети (1-2 речення або взагалі односкладову відповідь) – як у проєктивному експерименті або як «стимул – реакція». Текст наративу при цьому ближче за формою і за сутністю до тезаурусу.
2. Вся анкета цілком сприймається як єдиний стимул, реакцією на який є наратив-есе, як правило, розміром у 1-2 абзаци з однією ідеєю відносно особистісного розвитку і зростання і короткою деталізацією або коротко окресленими альтернативами.
3. Анкета пробуджує у опитуваного у відповідь фонтан ідей, дослідник отримує розгорнуте есе, ще й не одне. Навздогін часто ці опитувані шлють досліднику слабо пов'язані з темою опитування тексти (свої і чужі), з яких він має почерпнути додаткову інформацію про їх думку з цього приводу.

Було проведено *контентний аналіз* отриманих наративів, який дав можливість виділити змістовні одиниці (теми) 4 видів: одиниці концептуального плану; одиниці фактологічного (подієвого) плану; одиниці рефлексивного плану; одиниці організаційно-методологічного плану.

Якщо спробувати інтерпретувати *рефлексивну позицію* опитуваного відносно питань анкети, можна виділити 3 позиції:

1. Позиція «Я могу на цю тему говорити» і «Я хочу на цю тему говорити». Цих опитуваних не треба було умовляти: навіть якщо анкета опинялась у них випадково (анкету отримали родичі чи друзі), вони самі ініціативно відповідали на питання, як правило, протягом 3-5 днів, відповіді були чіткими і короткими, по суті це тези ненаписаного наративу. Можна припустити, що самооцінка цих опитуваних не допускає того, що вони «не в змозі» відповісти, а ступінь організованості і зібраності примушував робити це

швидко, чітко і коротко. Зайва категоричність відповідей їх явно не бентежила – сам факт відповіді цінувався ними вище, ніж можлива неповнота, необгрунтованість чи неаргументованість.

2. Позиція «Я не можу» і «не хочу» говорити на цю тему, вербалізована чи ні, частіше без пояснення причин чи з не завжди зрозумілими поясненнями типу «я звичайно, відповідати не збираюсь – менталітет не той» (?!). Так само можна інтерпретувати і повну відсутність реакції на анкету – від добрих знайомих, зазвичай зацікавлених у контакті, це звучало саме так. Нагадування чи повторні пропозиції з боку експериментатора не зрушили справу: у відповідь – «глухе» мовчання. Цікаві мотиви такої реакції, хоча про них можна тільки здогадуватися: нема часу на розгорнуту відповідь? Недостатє «бази», щоб зробити відповідь переконливою? Питання такого типу здаються занадто серйозними як для відповіді без спеціальної підготовки? Побожування виглядати слабким на фоні інших? Повна відсутність міркувань на цю тему (хоча це видається сумнівним)? – залишається тільки гадати.

3. Позиція «треба поміркувати» - і далі або повне мовчання (як у другій позиції), або після недовгої паузи змістовний і розгорнутий наратив.

Спостереження і аналіз наративних практик особистісного розвитку і зростання дозволив виявити деякі несподівані результати. Так, у соціумі є дискурс особистісного розвитку і зростання, *на індивідуальному рівні дискурсу практично немає* (крім «профі» – вчених, вчителів, тренерів особистісного розвитку, їх учнів, - всіх, хто практикує чи практикується у техніках особистісного розвитку або для кого це об'єкт професійного інтересу). Зазвичай обговорюють особистісний розвиток і зростання іншої людини – дитини, учня і т.п. Індивідуальної рефлексивної практики такого спрямування нема, вона не сформована соціумом, не є об'єктом виховання чи бажаною якістю у дорослої людини. У індивідуальних процесах осмислення, породжених нашою анкетною, звичка до рефлексивної практики такого типу не спостерігалася, і рефлексія часто не досягалася (ми говоримо тільки про можливості використаних нами методів) – якийсь могутній захисний механізм не давав їй здійснитися. Можна назвати це «парадоксом нерелексованості свого особистісного розвитку і зростання». Опитувані часто демонструють відсторонення від свого суб'єктивного досвіду. Можливо, рефлексію не дають запустити механізми збереження самоідентифікації, самоідентичності? Здається, що в цьому проявляється загроза зруйнувати щось усвідомленням – можливо, особистісний міф?

Частині опитуваних після відповіді на першу анкету пропонувалася друга, з більш конкретизованими питаннями стосовно саме їх індивідуального шляху розвитку особистості. Якщо перша анкета викликала у опитуваних відносно схвалення, то відповідей на другу дорослі активно ухилялися – навіть ті, хто прислав опуси у відповідь на першу. Дякували за те, що анкета відкрила їм очі на життя, обіцяли попрацювати, і далі – мовчання.

У наративах можна спостерігати *захисні механізми*, що використовуються дорослими при зустрічі з питаннями, що нахабно зазирають у найпотаємніше. Схоже, що для дорослих це болісна тема, заглиблення у яку погрожує чимось самоідентифікації.

У наративах проявилася багато форм і рівней захисту:

- Формальна короткість, тезаурусність, «нема часу» - чи міркувань, питаєм ми? Тут спостерігається категоричність як захисний механізм;

- Агресивне самоствердження, особливо у молодих самовпевнених і категоричних чоловіків (35-45 років, але не тільки) – «А що це за питання ви нам ставите? А чи розумієте ви в цьому стільки, скільки ми розуміємо? А я ось читав такого автора, а ви його чомусь не згадуєте і не цитуєте... Якщо хочете, я вам поясню...». Тут спостерігаємо заперечення як захисний механізм;

- Вихід і виведення обговорення на рівень вище – «давайте розмовляти не про мене, а взагалі». А щодо мене – «треба подумати», «відповідь ... (призначається строк, який не виконується, замість нього – тиша і вибачення)». Це «треба подумати» повторювалося нав'язливо часто. Тому можна говорити про перехід на більш абстрактний рівень обговорення як захисний механізм;

- Занадто розгорнутий і деталізований текст нарративу теж інколи насторожував і викликав думки про трохи агресивний позитивізм як захисний механізм: «ухід» у позитивізм - це рятівна «байка» чи міф (проти власного неуспіху?) – як власна міфонаративна психотерапія.

Нами було виявлено і упорядковано *множину смислів*, з яких у сукупності складаються поняття «особистісний розвиток» і «особистісне зростання» у сучасній психології – як «базу» для проведення аналізу розуміння особистісного розвитку і зростання опитуваними. «Накладення» цих двох множин достатньо суттєве. Це означає, що «змістовне», концептуальне наповнення індивідуальних дискурсів особистісного розвитку і зростання суттєво сформоване і орієнтоване на прийняте у соціумі розуміння цих понять. А відсутність прив'язки і апеляції до свого індивідуального досвіду тільки підтверджує його «віртуальний» характер.

Було обрано такі *основні координатні напрямляючі* при аналізі нарративів:

- Особистісний досвід – його прояви у нарративних практиках, його динаміка у уявленнях опитуваного, апеляція до нього в міркуваннях про особистісний розвиток і особистісне зростання;

- Характеристики смислового простору особистості, які можуть бути промодельовані на основі нарративів особистісного розвитку і зростання;

- Рефлексивне переосмислення досвіду, що проявилось у нарративах;

- Домінантні особистісні якості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання.

Підставою для переважної уваги саме до цих тем при аналізі є загальна методологічна база, на якій будується дослідження – психогерменевтична парадигма.

Далі наведено висновки аналізу матеріалів нарративних практик опитуваних дорослих по деяких з напрямків аналізу.

*Особистісний досвід* – основний вектор змін у дорослих. З віком і відповідним продовженням життєвого шляху нарощується обсяг індивідуального особистісного досвіду, широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, наростає подіява насиченість досвіду, із-за чого збільшується дистанція між варіантами особистісного досвіду; здійснюється самоідентифікація (професійна, вікова, гендерна, часова тощо), відбувається усвідомлення своєї екзистенційності, формування свого психологічного поля і індивідуального життєвого простору (межі свого «Я»).

З дорослішанням наростає унікальність індивідуального досвіду. Усвідомлення цієї унікальності, не підкріплене вмінням «вписати» її у сформовану при соціокультурній

самоідентифікації яву про особистісний розвиток і особистісне зростання як такі, мабуть, і є перешкодою для адекватного осмислення свого індивідуального особистісного розвитку і зростання, що і виявилось у відповідях опитуваних.

У «молодих дорослих» (від 20-25 до 35-40 років) досвід ще свіжо набутий, не такий великий за обсягом, достатньою мірою віртуальний, в ньому не так багато частин, що у протиріччя одна з одною. Суб'єкти у цьому віці знаходяться значною мірою «посередні» подієвого контексту, перші вагомі віхи життєвого шляху ще активно переживаються і часто переоцінюються. Для текстів наративів цієї вікової групи характерні тезаурусність, короткість, категоричність суджень про особистісний розвиток і про себе, що не розгойдується досі протиріччями і не спростовується множинністю і варіативністю досвіду більш зрілих дорослих. В окремих випадках категоричність межує з безвідповідальністю за свої слова.

Якщо досягнуто «позитивну» стаціонарність, молодий дорослий насолоджується своїм нещодавно досягнутим статусом – сімейним, професійним, віковим, гендерним (у тих, хто відчув свою гендерну силу); негативна категоричність спостерігається, якщо досягнутий статус не відповідає життєвим сподіванням.

У відповідях молодих простежується більший ступінь невизначеності, замаскований загальними висновками інтелектуального плану, за якими не простежується власний життєвий досвід.

У більш зрілих дорослих (35-40 – 50-55 років) «віртуальна» складова досвіду помітно послаблюється на користь «реальної». У досвіді наростає соціокультурна складова, що сприяє наростанню його варіативності. Це розгойдує властиву попередній віковій групі категоричність настановлень; з'являються сумніви у своїй правоті. З'являються виваженість і багатогранність підходу до життєвих проблем, розумна гнучкість – без цього набутий досвід може стати джерелом консерватизму, ригідності, несприйняття всього того, що йде не від тебе самого. Наростає діалог з реальним життям, що оточує суб'єкта; наростає конструктивна позиція по відношенню до реального життя: суб'єкт стає здатним конструктивно вирішувати життєві і особистісні проблеми. Наративи короткі та місткі. За узагальненими і трошки «вихолощеними» ствердженнями опитуваних, здається, ховаються особистісні прояви, особистісний досвід і рефлексія себе, які опитуваний суб'єкт не бажає показувати. Складається враження, що опитуваний боїться власної вартості, боїться необережним словом відкрити себе, а сказати йому є що.

У групі більш «пізньої дорослості» (50-55 – 65-70 років) звертає на себе увагу поява потреби «ділитися досвідом» і обговорювати свій набутий досвід, потреби в діалозі, в якому накопичені у процесі набуття досвіду особистісні смисли могли б бути актуалізовані, текстуалізовані і обговорені. Категоричність набуває здебільшого запитувального характеру і може розглядатися як провокація для вступу в діалог: «А що ви на це скажете?». У наративах прозвучало і усвідомлення незатребуваності накопиченого особистісного досвіду: «Кому це потрібно?» Типово віковими здаються зміна структури цілей, втрата векторності цілей, часове обмеження цілей («якщо доживу»). Відбувається формування узагальненої концепції життя; переосмислення свого місця у соціально-психологічному просторі, що постійно змінюється. Наративи частини опитуваних цієї вікової групи характеризуються короткістю і тезаурусною будовою; частині інших властиве багатослів'я і «многомисліє» (наративна розкутість, що межує з графоманією).

У наративах ще більш літніх людей (після 70 років) відстежується вибудова внутрішнього автонаративу як концепції прожитого життя. Він глибоко захований, ним не діляться; його «сцементовано», він майже не піддається зовнішньому впливу. В цьому віці категоричність знову йде вгору і досягає нового максимуму. Самі наративи короткі.

Розвиток (звичайно, різного ступеню) усвідомлення свого особистісного досвіду, практика рефлексії своєї унікальної позиції у часі-просторі-соціумі протягом усього періоду дорослості проявляється (правда, далеко не у всіх) у формуванні усвідомлення свого досягнутого статусу у відповідності з уявою про систему соціальних очікувань. Аналіз наративів залишає враження, що з віком ця якість наростає.

Формування емоційного прийняття/неприйняття своїх вікових досягнень, свого життєвого успіху/неуспіху, відповідно, вибудова і постійна корекція життєвого замислу і Я-концепції, схоже, досягають максимуму на більш пізніх вікових відрізках.

*Смисловий простір особистості.* Моделювання смислового простору опитуваних на підставі породжених ними наративів у різних вікових групах дорослих показало нарощування структуриваності особистісного смислового простору і його цілісності.

Домінантну роль у смисловому просторі молодшої особистості грають життєві очікування, довго випестувані уявлення про власне майбутнє. Цей внутрішній віртуальний контекст визначає оцінку суб'єктом реальних подій – часто занижену. Не ціниться досягнуте, якщо воно нижче очікуваного. Саме з цими життєвими очікуваннями відбувається внутрішній діалог (більшою мірою, ніж з реальними людьми, навіть значущими для опитованого), у ході якого формується оцінка (часто занижена) свого досягнутого рівня у особистісному розвитку. Для молодого дорослого характерні відкритість смислового простору, що проявляється у відкритості (іноді дозованої і фільтрованої) інформаційного потоку з боку соціуму, що дуже важливо для вироблення світоглядної позиції, побудови стійкого «образу світу».

У періоді середньої дорослості відкритість не безумовна, відбувається жорсткий відбір того, що пропускається, як результат осмислення, усвідомлення особистісного і соціокультурного досвіду і його спрямованості на майбутнє. Досвід активно переосмислюється, формується узагальнена концепція життя. Для цього віку характерна мінімальна залежність від соціуму.

У ще більш пізньої вікової групи дорослих ставлення до власного досвіду, його осмислення і інтерпретація обумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів, переосмисленням досвіду і виробленою самооцінкою досягнутого життєвого успіху/неуспіху. Неуспіх емоційно переживається (у жінок це яскраво відображено у наративах).

Щодо несуперечності особистісного смислового простору – вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний, відкритий, незавершений особистісний твір, а також потреби і вміння переосмислювати, конструювати і реконструювати досвід - то ця якість у наративах дорослих виявила динаміку: від виправдання свого життєвого шляху у автонаративі групи молодих дорослих до появи поруч з цим прямо протилежних настроїв у другій групі зрілих дорослих. У зовсім літніх опитуваних ці моменти виправдання не присутні у наративах, це не актуально або глибоко приховано.

Очевидна динаміка простежується і у такій характеристиці особистісного простору як ступінь його реалістичності, наявність/відсутність захисних форм інтерпретації. Якщо для групи молодих опитуваних дорослих характерно формування усвідомленої і узагаль-



неної самооцінки, часто завищеної, і в наступній віковій групі середньої дорослості ця якість наростає до максимуму, то в більш пізніх періодах дорослості соціокультурний контекст примушує «переписати» багато з цих завищених самооцінок; з'являється тенденція (не у всіх, безумовно) глибоко ховати вироблену узагальнену концепцію свого життя: людина не готова її оприлюднювати, свідомо чи несвідомо приховує, маскує, щоб не проявилася. У наративах зовсім літніх опитуваних захисні форми інтерпретації відсутні – людина домовилася сама з собою, проставила оцінки і «зацементувала» їх.

*Домінантні особистісні якості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання.* «Дорослішання особистості» виражається у наростанні особистісної стійкості, навіть ригідності, самості, самототожності; вибудові власної Я-концепції. Вже у групі молодих дорослих спостерігається наростання впевненості у непорушності свого особистісного життєвого шляху – це знайшло яскраве відображення в отриманих наративах. Ця якість проходить динаміку від юнацького максимуму, що пояснюється молодим категоричним самоствердженням, особливо властивим молодим чоловікам, через мінімум середнього дорослого віку, пов'язаний з появою і наростанням сумнівів у своїй непогрішній правоті, до максимуму пізньої дорослості.

Для періоду ранньої дорослості характерні становлення і набуття індивідуальних смисложиттєвих орієнтацій («бути самим собою», самореалізуватися», «усвідомлювати себе як цінність»); набуття і прийняття своєї індивідуальності створює можливість побудови власної системи цінностей і перетворення їх у принципи власного життя, особистісні настановлення. Самоприйняття є і найважливішою умовою самореалізації. Все це проявляється у текстах наративів особистісного розвитку і зростання.

Для ранньої дорослості типове прагнення особистісної експансії, самовираження у всіх сферах життя (професійній, емоційній, особистісній, соціальній); вироблення власного індивідуального життєвого стилю. У наративах знайшло відображення звільнення від невиправданого юнацького максималізму, потреба у створенні власного оточення.

Для більш зрілих дорослих характерно наростання переживання цінності своєї особистісної унікальності, своєї самості, себе як такого. Гендерні розбіжності поглиблюються. Для цього віку характерно торжество самототожності, відносна свобода від зовнішніх впливів.

У зрілих дорослих яскраво виражені дві протилежні тенденції: у одних – замикання у собі, прогресує наростання інтровертності; у другій частини опитуваних – нарощування екстравертності, потреби у «нав'язуванні» свого особистісного досвіду – моралізаторство, нескінченні розповіді епізодів з власного життя, яке теж прогресує з віком.

У ще більш пізніх періодах дорослості особистісна стійкість іноді починає приймати форму ригідності.

*Психологічні контексти породження наративів особистісного розвитку.* Доросла людина готова міркувати «взагалі», формулювати висновки з своєї концепції життя – але не стосовно себе. Мабуть, потрібні якісь особливі умови, контексти, щоб це стало можливим, і вона була б готова породити наратив особистісного розвитку і зростання із залученням свого індивідуального матеріалу. За даними опитування вимальовуються декілька таких ситуацій:

1. Ситуація свідомої гордості за успіх: людина пишається своїм життєвим шляхом, вважає його гідним поваги і наслідування (іноді – від дійсно серйозного успіху у житті,



іноді – від простоти підходу до життя, іноді – від звуженого, спрощеного уявлення про предмет, інколи – психологічний захист від своїх змарнованих очікувань);

2. Ситуація розчарування у своїх життєвих досягненнях: людина глибоко розчарована своїм, як вона вважає, життєвим неуспіхом;

3. Ситуація відвертості з близькою по духу людиною або у обставинах задушевної розмови;

4. Письмова практика – щоденники, задушевні листи (це та сама задушевна розмова).

*Відображення гендерних розбіжностей і особливостей у наративах особистісного розвитку і зростання.* У наративах особистісного розвитку і зростання знайшла відображення психологічна залежність жінки від найближчого оточення і психологічна налаштованість на когось із близьких, націленість на досягнення схвалення і підвищення оцінки себе цією значимою близькою людиною. Як фактор, що впливає на особистісний розвиток і зростання, жінки називали і емоційну реакцію на зустріч з негативною оцінкою себе іншими людьми, бажання змінити оцінку себе близькими людьми, суттєве значення цієї оцінки для себе. Такі фактори жодного разу не були сформульовані чоловіками.

У жіночих наративах зустрілись і незамасковані скарги на власний життєвий неуспіх, що чоловікам не властиво.

У чоловіків частіше зустрічались тезаурусність, короткість і категоричність текстів наративів.

Претензія на об'єктивність більш характерна для чоловіків різного віку, у той час як жінкам властива конкретна апеляція до своїх суб'єктивних переживань, до свого суб'єктивного досвіду, більша емоційність.

*Висновки.* Аналіз проведеного опитування дорослих різного віку стосовно їх уявлення про особистісний розвиток і зростання людини дозволив виявити феномен нерелексованості або слабкої рефлексивності індивідом власного особистісного розвитку. Питання анкети торкалися «потаємного» у людині, глибоко особистого і прихованого, інколи навіть від неї самої. Але емпірично викликаний процес осмислення і наративізації затягує особу у заглиблення і текстуалізацію потаємного і тим самим трохи відкриває завісу над цим. Наративна практика такого типу формує систему зняття «особистісного забрала», «щита». Завдання опитування полягало у тому, щоб «розговорити», розписати, примусити людину породити думки з цього приводу і бажати ними поділитися.

Виявлені вікові підгрупи, що відрізняються особливостями уявлення про особистісний розвиток і зростання і специфічним усвідомленням власного особистісного розвитку і зростання, в цілому, відповідають прийнятому віковому розподілу дорослих, проте в нашому емпіричному матеріалі вони чітко виділяються за особливостями отриманих при опитуванні наративів. Так, у дорослих зрілого віку помітна перевага споглядально-ретроспективного і відсторонено-змудрого погляду на особистісний розвиток і зростання. Середній дорослий вік характеризується помітною перевагою діяльнісного плану, що проявилось і у наративах особистісного розвитку і зростання. Безумовно, межа між віковими підгрупами не є чіткою за віковою ознакою: індивідуальні характеристики суб'єкта можуть звести її нанівець. Діяльнісне настановлення дорослих середнього віку формує межу і з дорослою молоддю: у тих менше проявляється власний, індивідуальний особистісний досвід, а більше відчувається погляд, нав'язаний вихованням і освітою.

Подальше заглиблення у індивідуальні уявлення людини стосовно її особистісного розвитку і зростання може стати базою для побудови ефективних методик стимулювання цього процесу – навіть у дорослої зрілої людини. Наративні практики, викликані проведеним опитуванням, свідчать про те, що це проблема, актуальна для людини у будь-якому віці.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Зарецька О.О. Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми. // Матеріали II Всеукраїнського психологічного Конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка. 19-20 квітня 2010 року). Том I. – Київ, 2010. - С. 90-94.
2. Зарецька О.О. Життєві обставини і особистісний розвиток: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 25 (28). – 148 с. – С. 31–38.
3. Наративні психотехнології / [ Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.]. – К. : Главник, 2007. – 144 с. - (Серія «Психол. інструментарій»).
4. Проблеми психологічної герменевтики: монографія / [ Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. та ін.]. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Проблемы психологической герменевтики / [ Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. и др. ]. – К. : Изд-во Национального педагогического университета им. Н.П.Драгоманова, 2009. – 382 с.
6. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / [ Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. та ін.]. - К. : Педагогічна думка, 2008.
7. Чепелева Н.В. Общая характеристика нарративной психологии / Н.В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н.В.Чепелевой. – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н.П. Драгоманова, 2009. – С. 127-134.
8. Чепелева Н.В. Теоретичні засади наративної психології / Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю. // Наративні психотехнології. / М.Л.Смульсон. – К., 2007. – С. 3-37. (Серія «Психол. інструментарій»).